

Abstrakt

Tato práce se zabývá tématem omezením způsobilosti k právnímu jednání se zřetelem na úlohu soudu v těchto otázkách. První kapitola vymezuje pojmy osoba, právní osobnost a způsobilost k právním úkonům či svéprávnost. Listina v článku 5 vyjadřuje, že každý člověk má právní subjektivitu a je z hlediska práva osobou. S právní subjektivitou je spojeno i právo na svobodné jednání jako aktivní, dynamický a nutný důsledek, neboť právní subjektivita musí pokrývat i právo jednotlivce na rozvoj jeho osobnosti v podobě interakce s okolím. Pro občanské právo je typické, že u člověka od sebe tyto dvě kategorie, tedy způsobilost k právům a povinnostem neboli právní osobnost a způsobilost vlastním právním jednáním na sebe práva a povinnosti brát neboli svéprávnost, rozlišuje. Činí tak proto, že způsobilost k právům a povinnostem se bez dalšího váže k člověku jako atribut jeho osobnosti, jako důsledek uznání, že každý člověk je z hlediska práva osobou a tohoto svého charakteru nemůže být zbaven a náleží mu tudíž od narození až do jeho smrti. Svéprávnost na druhé straně je vázána na schopnost člověka relevantně projevit svou vůli, přičemž tato relevance je závislá na stupni duševní vyspělosti člověka. Zákon tuto vyspělost definuje dvěma psychickými složkami, rozumovou a volní. Složka rozumová spočívá ve schopnosti rozpoznat charakter vlastního jednání a jeho adekvátnost ve vztahu k zamýšlenému výsledku. Složka volní, vyjadřuje způsobilost podle tohoto poznání své chování určit, tj. ovládat je vůli. Z těchto důvodů nevzniká svéprávnost již narozením, ale teprve postupně s rozvojem rozumové a volní vyspělosti.

Druhá kapitola je věnována omezení způsobilosti k právnímu jednání ze zákona. Ačkoliv rozvoj duševní vyspělosti je individuální záležitostí, zákon stanoví obecné kritérium pro dosažení úplné svéprávnosti. Tím je podle stávající úpravy dosažení zletilosti, která je spojena s dovršením osmnáctého roku života, eventuálně s uzavřením manželství s povolením soudu u osob starších 16 let. NOZ od sebe odděluje zletilosti a nabytí plné svéprávnosti, kdy zletilost jako obecné kritérium nabytí plné svéprávnosti je spojeno již pouze s dovršením osmnáctého roku. Vedle toho může osoba nezletilá, která dovršila 16 let, nabytí plné svéprávnosti uzavřením manželství s povolením soudu, anebo soudní emancipací. V obou případech však zůstává nadále nezletilou. Obecné kritérium nabytí plné svéprávnosti vychází z předpokladu normálního duševního vývoje

a stavu rozumové a volní složky člověka, tj. že při dosažení stanoveného věku dosáhl člověk potřebné intelektuální vyspělosti a je tedy plně způsobilý k právnímu jednání. V této souvislosti se zákon zároveň musí vypořádat jednak se svéprávností osob před dosažením zletilosti a jednak se svéprávností osob, u kterých došlo k odchylce od normálního duševního stavu. Pokud jde o osoby nezletilé, omezení jejich svéprávnosti vyplývá přímo ze zákona. Nezletilí mají způsobilost jen k takovým právním úkonům, které jsou svou povahou přiměřené rozumové a volní vyspělosti jejich věku. V rozsahu, v jakém není nezletilec svéprávný, za něj jedná jeho zákonný zástupce, zpravidla rodič. Pokud by nezletilý sám učinil právní úkon, k němuž není způsobilý, bude absolutně neplatný. NOZ mnohem více akcentuje individuální duševní vývoj nezletilců a dává soudu do rukou nástroje, kdy v odůvodněných individuálních případech může nezletilé osobě přiznat svéprávnost v plném rozsahu (viz zmiňovaná emancipace) nebo alespoň ve větším rozsahu, než pro ni vyplývá z obecných kritérií stanovených zákonem. Pokud jde o skupinu osob, u nichž došlo k odchylce od normálního duševního stavu, zákon předpokládá omezení jejich způsobilosti ex lege ke konkrétnímu právnímu úkonu, resp. úkonům. Jestliže učinila právní úkon osoba jednající v duševní poruše, která ji činí k tomuto právnímu úkonu neschopnou, bude tento právní úkon absolutně neplatný.

Třetí kapitola je věnována omezení a zbavení způsobilosti k právnímu jednání soudem podle stávající úpravy. Pokud není duševní porucha, která činí člověka neschopného právně jednat, jen přechodného charakteru, je tak zároveň naplněn předpoklad, aby v konkrétním případě zasáhl soud a svým rozhodnutím osobu v její svéprávnosti omezil. Stávající úprava zná dva způsoby takového omezení, a to částečné omezení způsobilosti k právním úkonům a zbavení způsobilosti k právním úkonům. Oba vycházejí ze stejné koncepce tzv. náhradního rozhodování, kdy v oblastech, kde člověk nemá způsobilost samostatně právně jednat, za něj projevuje vůli jiná osoba – opatrovník. S omezením nebo zbavením způsobilosti k právním úkonům je vždy spojen zásah do osobnostní sféry člověka a spolu s tím do ústavně garantovaných práv. Deficitem současné úpravy je její stručnost, neadekvátnost v poměrování s významem takového opatření, absence garancí, které by zajišťovaly přísné sledování jeho účelu a v neposlední řadě skutečnost, že nereflektuje změnu paradigmatu v přístupu k osobám se zdravotním postižením, ke které došlo na mezinárodní úrovni a k níž se zavázala i ČR ratifikací Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením. To vyplývá i

z faktu, že současná úprava zůstala v prakticky nezměněné podobě od přijetí SOZ a nereflektuje ideový a hodnotový odklon, ke kterému došlo v souvislosti s přijetím Ústavy a Listiny, kdy se východiskem státu stal jednotlivec jako svobodné a na společnosti nezávislé individuum a jeho základní práva. Nedostatečné legislativní úpravě odpovídá i současná praxe obecných soudů, která vede k nadužívání institutu úplného zbavení způsobilosti k právním úkonům, ačkoliv by v souladu s principem proporcionality mělo jít o řešení subsidiární a spíše výjimečné. Dále vede k nesprávné aplikaci obou těchto institutů na právní oblasti, kde k tomu není zákonem stanovena pravomoc soudu. Limity soudního rozhodování se tak vymezily až v judikatuře obecných soudů, Ústavního soudu a pod vlivem judikatury Evropského soudu.

Pravomoc soudu rozhodovat o otázkách způsobilosti k právním úkonům vyplývá pouze z (hmotněprávního) občansko-právního ustanovení § 10 SOZ, které má na základě subsidiarity SOZ dopad do dalších soukromoprávních oblastí. Jiné předpisy v našem právním řádu takovou pravomoc soudu nezakotvují, v některých případech pouze na toto ustanovení odkazují nebo s omezení či zbavení způsobilosti k právním úkonům vyvozují další důsledky, čímž rozšiřují jeho dosah i do jiných subjektivních práv, včetně subjektivních práv veřejnoprávní povahy. Tím je dán i rozsah, v němž se mohou soudy při vydání rozhodnutí o omezení či zbavení způsobilosti k právním úkonům pohybovat. K omezení nebo zbavení způsobilosti člověka k právním úkonům lze přistoupit pouze v zájmu osoby, které se toto opatření týká. Omezujícím kritériem takového zásahu je pak lidská důstojnost představující součást kvality lidství a základní bázi, od níž se odvíjí všechna další základní práva. Aby zásah do lidské důstojnosti nebyl protiústavní, musí naplňovat podmínky proporcionality. Tedy aby tímto zásahem byl sledován cíl legitimní a nezbytný v poměrech demokratické právní společnosti, aby daného cíle nešlo docílit jiným mírnějším způsobem (příčemž zde je potřeba upozornit na další deficit stávající úpravy v rozporu s Úmluvou spočívající v absenci mírnější alternativních přístupů k osobám s duševní poruchou) a aby tento zásah, co nejméně odpovídal konkrétnímu případu, tj. aby zvolené opatření bylo šité na míru konkrétní situaci. V této souvislosti považuji institut úplné zbavení způsobilosti k právním úkonům za protiústavní. Přestože sleduje legitimní cíl v podobě ochrany práv a zájmů osoby trpící duševní poruchou, nenaplňuje kritéria proporcionality a sledovaného cíle lze dosáhnout mírnějšími prostředky, především pak ve většině případů nenaplňuje

doktrínu opatření šitého na míru. Rozhodnutí o omezení způsobilosti k právním úkonům pak bude proporcionální pouze za předpokladu, že omezující zásah bude na základě zhodnocení individuálních poměrů osoby odpovídat skutečnému rozsahu duševní poruchy a nezbytné míře se zřetelem na ochranu zájmů omezovaného. To klade na soud požadavek, aby zhodnotil a v rozsudku odůvodnil i případný zásah do dalších právních oblastí, kde sice člověka nemůže svým rozhodnutím omezit, avšak na základě zákonných ustanovení k takovému omezení dojde ex lege. Za protiústavní zásah do lidské důstojnosti v souvislosti s rozhodováním o omezení nebo zbavení způsobilosti lze bezpochyby označit také praxi obecných soudů, které zahajují opatrovnické řízení, jehož smyslem je jmenovat nezpůsobilé osobě opatrovníka, až po právní moci rozhodnutí o omezení nebo zbavení způsobilosti a ve vzniklém mezidobí nechávají člověka bez možnosti v dotčených oblastech hájit svá práva a zájmy.

Čtvrtá kapitola je věnována omezení svéprávnosti a alternativním institutům podle nové úpravy. Novou právní úpravu omezení svéprávnosti považují ve srovnání s nynějším stavem v obecné rovině za krok správným směrem. NOZ se vymezuje vůči stávající úpravě na principu diskontinuity. Jak ale bylo demonstrováno na několika místech, např. v souvislosti postupným nabýváním svéprávnosti nezletilých, tato diskontinuita není samoúčelná a v řadě případů se přidržuje, popřípadě dále rozvádí stávající vžitou a bezproblémově fungující úpravu. Obecnou vůdčí zásadou nového kodexu je autonomie vůle, od které se odvíjí celkové pojetí kodexu, který uznává a garantuje přirozené práva člověka, jeho autonomní sféru, lidskou důstojnost a respektování práva na utváření vlastního života. Tato východiska mají značné implikace i v oblasti přístupu k osobám se zdravotním postižením. NOZ výslovně stanoví, že k omezení svéprávnosti lze přistoupit pouze v zájmu osoby, o níž je rozhodováno a pouze v tom případě, že by jí jinak hrozila vážná újma. Nová úprava pak toto hledisko akcentuje na řadě míst (především v souvislosti se souvisejícím institutem opatrovnictví, při jeho výběru, vymezení jeho práv a povinností, či při posuzování neplatnosti právních jednání), značně posiluje práva osob s duševní nemocí a mentálním postižením a snaží se o plné uznání práv a osobní jedinečnosti těchto osob.

Nová úprava vypouští institut úplného zbavení svéprávnosti a v souladu s Úmluvou a jejími zásadami (respekt přirození důstojnosti, zásada maximálního zachování způsobilosti, zásada přiměřenosti) výslovně zakotvuje, že soud člověka nikdy

nemůže omezit ve svéprávnosti v běžných záležitostech každodenního života, bez ohledu na to, je-li fakticky k právnímu jednání v této oblasti způsobilý nebo nikoliv. Tento limit se týká rozhodovací činnosti soudu v souvislosti s omezením svéprávnosti. Nicméně ani nová úprava podle mého názoru nebrání tomu, aby člověk fakticky nezpůsobilý jednat i v každodenních záležitostech, byl z právního hlediska v této oblasti považován za nesvéprávného, a to ad hoc pro konkrétní jednání, přičemž takové jednání fakticky nezpůsobilé osoby lze i podle nové úpravy považovat za absolutně neplatné. Velkým přínosem NOZ je v souladu s Úmluvou zavedení nových, alternativních přístupů, které nejsou založeny na zásahu do svéprávnosti a reflektují různorodou povahu a rozsah duševních poruch. Tyto nové instituty mají přednost před omezením svéprávnosti, které bude až krajním řešením. Nově navíc již nebude možné vydávat rozhodnutí na dobu neurčitou. Omezit svéprávnost člověka může soud nanejvýš na tři roky. Bude-li potřeba omezení prodloužit, bude soud (resp. jiná osoba nebo sám omezený) nucen iniciovat v této lhůtě nové řízení, jinak uplynutím lhůty stanovené v rozhodnutí (nejdéle tři let) dojde automaticky k navrácení plné způsobilosti. NOZ reaguje i na zmiňovaný deficit časové prodlevy mezi omezením způsobilosti a jmenování opatrovníka a výslovně stanoví, že soud v rozhodnutí o omezení svéprávnosti jmenuje člověku opatrovníka jako předpoklad pro spojení řízení o omezení svéprávnosti a řízení opatrovnického. Za hlavní nedostatky nové úpravy považují především fakt, že nedostatečně vymezuje nové instituty a podrobněji je nerozebírá ani důvodová zpráva, která by při absenci relevantní judikatury měla být hlavním podkladem pro řešení případných teoretických či interpretačních problémů. Zároveň je patrné, že stávající, mnohem podrobnější úprava klade daleko více povinností na soudy. V této souvislosti se obávám, že v důsledku navýšení soudní agendy, dojde k prodloužení délky řízení v těchto otázkách. A je otázkou, zdali bude v možnostech obecných soudů všem novým povinnostem řádně a včas dostát. Velký „zátěžový test“ pro obecné soudnictví v sobě skrývají i přechodná ustanovení, která řeší existenci a povahu rozhodnutí o omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům podle staré úpravy za účinnosti nové úpravy. Těm se totiž s účinností NOZ přiznává omezená časová platnost, přičemž zmiňovaná maximální tříletá lhůta pro všechna tato rozhodnutí poběží od 1. ledna 2014. Jedná se tedy o obrovský počet případů (mezi 30.000 až 40.000) a lze předpokládat, že soudy z kapacitních důvodů nebudou schopny všechny

tyto případy posoudit. Negativním důsledkem toho může být, že se mnoho lidí ocitne bez ochrany, která pro ně vyplývá z odůvodněného omezení svéprávnosti.